

СТЕФКА ПЕТРОВА

Софийски университет „Св. Климент Охридски“ – ДЕО

✉ stvpetrova@abv.bg

МИСЛИ ОТНОСНО РАЗВИТИЕТО НА ЕЗИКА

В работата се разглеждат думи, срещнати в произведения главно на двама ловешки автори, а и у някои други, непосочени в речниците на българския език. Представени са по азбучен ред и са класифицирани от морфологична гледна точка. Авторката ги приема като обогатяване на лексиката на съвременния български език.

Ключови думи: език, нови думи, развитие на езика, обогатяване на лексиката

Stefka Petrova

Sofia University St. Kliment Ohridski – DLE

✉ stvpetrova@abv.bg

REFLECTIONS ON THE DEVELOPMENT OF LANGUAGE

This work deals with the words used in the literary writings mostly of two authors from the city of Lovech, as well as of some other writers. The words discussed have not been included in the dictionaries of the Bulgarian language. In this paper, they are presented in alphabetical order and classified from morphological point of view. The author of the article assumes that they enrich the lexis of the modern Bulgarian language.

Key words: language, new words, development of language, enriching the lexis

Ние, филолозите, знаем какво са дали на българския език и как са го обогатили Богоров, Вазов, Славейков... Също така знаем, че езикът постоянно се обогатява с нови думи – заемки и новосътворени. В разговорната реч почти всеки човек твори нови думи, когато желае да назове нещо по оригинален начин. Най-много нови думи създават поетите, писателите, журналистите... Не правят изключение и обикновените хора, т.е. онези без специално филологическо образование, както и тези с друг вид образование, напр. инженери, агрономи, притежаващи дарба да пишат или не. Сполучливите, хубавите думи се закрепват в езика и остават да живеят в неговия речников състав. Когато четях романите и разказите от Банко Банков, професор, роден в Ловеч, строителен инженер, като редактор на подготвяния справочник-енциклопедия (Ловеч, 2018), ми правеше впечатление, че използва много думи, които не се срещат в езика, или поне аз не съм ги срещала. След 30–40

страници от избраните му произведения („Нагоре по надолнището“) започнах да записвам всички думи и форми, които ми се струваха неологизми, диалектизми или чужди, неприети в езика ни, т.е. фалсоними (думи, които не съществуват в езика). Изписах осем страници, което още не означаваше нищо. Трябваше да ги проверя: в официалния най-нов правописен речник на българския език (ОПРБЕ) и в Речника на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век (РРОДД). Мислех да включа и Обратния речник на СБЕ (ОР), но после реших да го използвам само като коректив.

Редки некнижовни думи, в смисъл диалектизми, фалсоними и чужди думи, срещнах и у друг ловешки писател – Атанас Маринов, известен в областта с прозвището Атман. Отбелязах някои необичайни неологизми и от други автори, от вестници, от телевизията...

Събрах сравнително не малък корпус от думи. Проверих ги в ОПРБЕ и в РРОДД, задрасках срещнатите там, които не бяха много, и получих следната картина.

Фалсоними по азбучен ред

(давам всяка буква на нов ред за по-голяма нагледност):

белолица, блазиран, бледноват, борите,
вардачески, варив, велуренолилав, венцелист, вечерея, внезапности, водник, водняв,
геранджия, глъв, гонач, грубея, гълъбешки,
даденé, дъждочистачка,
жестаджия,
закатинарен, закروتя, заобградено, запапагалья, засипка, заскален, зауша, зашепя,
игрист, иждевенец, избледнелозелен, изджускан, изкризя, изневиделичен, имущен,
катиная, келементор, келешя, командаря, костенурчи, котлован, кръвтина, купчески, курлюкам, кърмиво,
лисичоръждив, лъкатушка, лъча, люшкав,
малобуквен, мамуленище, маранив, микровълновка, многост, мордест, мостостроител, мрънльо, мръснобозав, мъжея, мястодействие,
навонявам, надваря, надпреходен, наквадратен, накокоржвам се, накъсял, наплевателство, наприличвам, напъпча, наспрели, насрещу, небостърч, недоумя /нкг/, нервюр, нечистоплътие,
обговарям (среща се често в узуса, но не е включен в речник), обоклучен, обуначвам, оджускан, оловногълбов, опушенопрозрачен, оритба, отбелязка, откусвам, отстива ми, отчесна,
пастирам, пастиран, петносан, писателница, платиненоизрусен, плододаващ, подлизур, подлизури, подмиша, подочие, подръча, подфунден, поизторбен, постилен, правдист, прахолинка, прашноли-

лав, припечев, присъдружен, продраноснежен, продукторезервоар, прожужа, пропарка, прорасляк, пряност, пустоват, пъстротъкан, разбег, раздебелявам, разноразмерен, разпълнея, разпъпрен, редковат, розоват, семейщина, сивовски, сивотапициран, синджиря, скъден, странноват, стръхав, съсезнание, съчашник, тяжестен, тяжестно, убежен, утяк, хамбарест, хладенея, хлебобоби, хриптиво цвъкомет, цвъчна се, циганея (двата глагола се срещат често в мрежата, но не са включени в речник), цъклянки, чакъросвам, часовникарничка, червоточина, шепест, шътливо, явочник.

Подредих ги и по части на речта, както са срещнати.

Съществителни имена

Може да се групират в няколко групи. Тук избирам в зависимост от начина на образуване:

1.а. Съществителни от м. р. с наставка *-ик*, характерни за българския език: *водник, съчашник*.

1.б. Съществителни от м. р. с наставка *-джия*: *геранджия, жеста-джия*.

1.в. Съществителни от м.р. с други наставки: *гонач, иждевенец, келементор, мрънльо, правдист* (редактор на в. „Правда“), *прорасляк*.

1.г. Увеличителни съществителни от м. р.: *котлован*.

2.а. Съществителни от ж. р. с наставка *-ка*, широко застъпени в книжовния език: *засипка, лъкатушка, отбелязка, подсказка, прахолинка, пропарка, часовникарничка*.

2.б. Съществителни от ж. р. с наставки *-ин(а), (н)иц(а), -б(а)*: *кръвтина, оритба, писателница, семейщина*.

2.в. Отвлечени съществителни от ж. р. с наставка *-ост*: *многост, пряност*.

3. Съществителни от ср. р. наставки *-ище, -ство, -и(е), -ни(е)*: *мамуленище, надолнище, наплевателство, нечистоплътие, подочие, съсезнание*.

4. Сложни съществителни: *венцелист, дъждочистачка, микровълновка, мостостроител, мястодействие, небостърч, продукторезервоар, цвъкомет*.

5. Усечени (кратки) форми: *даденé, разбег, подлизур*.

6. Множествено число: *бори /борове/, внезапности, подлизури, цъклянки, хлебобоби*.

7. Чужди думи: *нервюр, палацо, утяк, явочник.*

Прилагателни имена

Прилагателните имена са повече, тъй като може да са образувани от съществителни и от глаголи, т.е. адективирани причастия. Ще ги групирам по начин на образуване.

1. Образувани с наставка *-ен*:

1.а. От глаголи: *завесен, закатинарен, замъчен, заобграден, обоклучен, подфунден, поизторбен, постилен, разпърпен, убежен.*

1.б. От съществителни: *заскален, изневиделичен, имущен, надпреходен, наквадратен, присъдружен, скъден, тяжестен.*

2. С наставка *-ан*: *блазиран, изджускан, оджускан, пастиран, петносан, скулптиран.*

3. С наставка *-в/-ав/-ив/-яв/-ев*: *варив, водняв, глъв, душлив, жегав, люшкав, маранив, припечев /от припек/, стръхав.*

4. С наставка *-ск*: *вардачески, дворски, купчески, сивовски (от СИВ).*

5. С наставка *-оват* (от прилагателни): *бледноват, пустоват, редковат, розоват, странноват.*

6. С наставка *-ест/-ист*: *игрист, мордест, хамбарест, шепест.*

7. С наставка *-л* (минали деятелни причастия): *накъсял, наспрели (коли).*

7. Сложни прилагателни: *велуренолилав, избледнелозелен, кулисообразен, лисичоръждив, малобуквен, мръснобозав, опушенопрозрачен, пъстротъкан, оловногълбов, платиненоизрусена, плододаващ, прашнолилав, продраноснежжен, разноразмерен, сивотапициран.*

8. Други: *гълъбешки (гълъбешко месо), костенурчи.*

Глаголи

Многообразието при глаголите впечатлява с изобретателността на авторите. Ще ги групирам най-общо в две групи:

1. Глаголи с представки: *възбунтувам се, закротя* (преди да се закрати), *запапагаля, зауша* (слагам зад ушите), *защепя, изкрязя, навонявам* (вълнени чаршафи), *надваря* (мечтите), *накокоржвам се* (мъжките гълъби се *накокоржават*), *наприличвам, напъпча, недоумя* (нкг), *обговарям, обуначвам, откусвам, отстива ми, отчесна, подмиша* (слагам под мишница), *подръча* (вземам под ръка), *прожужя, раздебелявам, разпълнея.*

2. Глаголи без представки: *вечерея, грубея* (чертите му грубейт), *катиная, келешей, командаря, курлюкам, лъча* (жар), *мъжсея, синджирия* (водата...), *цвъцна се, циганея, хладенея* (утрините *хладенеца*), *чакъросвам.*

Наречия

Наречията са най-малко по обясними причини: *шътливо, тяжестно, хрипливо*.

III. Коментар

1. Когато срещна в речника прилагателно (причастие) или глагол, ако има в списъка ми глагол или съответно причастие, приемам за налична думата в езика и я заличавам в корпуса си. Подобен подход прилагам и към наречията – ако има прилагателно, заличавам наречието. Напр. в РРОДД срещам глагола *изрешетя* и задрасквам *изрешетен*; срещам *подскрежен* и задрасквам *подскрежа*.

2. Срещнах думи, които имат по-различна форма в единия от речниците в сравнение с моите. Ако разликата е фонемна, приемам думата като фалсоним: *кавардисал* (РРОДД) и *кабардисал* (в моя списък), *мрънло* (РРОДД) и *мрънльо*.

3. Интересни са прилагателните на *-ст (-ест, -ист)*, които разкриват черти, характеризиращи лицето или предмета. Те не са новост за езика, но някои не са отбелязани в речниците: *игрист, мордест, хамбарест, шепест*. В ОПРБЕ срещнах още *главест* и *носест*, защото ги бях записала, което ме накара да проверя в Обратния речник (ОР). Там такива думи са много: *бузест, веждест, гърдест, вимест, пъпчест, тревист, модист, щандист* и др., Това са живи думи в българския език, т.е. с реална, съвременна употреба. Хубави думи, както ги определяме не от гледна точка на красота, а на значение – с една дума се изразява отношение, равно на фраза: *шепест* – ‘с големи шепи’; *хамбарест* – ‘с форма на хамбар’ и др. Думата *игрист* я няма в ОР, няма и останалите три.

4. Заслужават внимание няколко вида глаголи. Първо – с наставка *-ея*. В нашия корпус имаме *вечерея, грубея, келешея, мъжея, циганея, хладенея*. Такива глаголи най-много заслужават да съществуват в езика със способността да изразяват придобиване или притежание на качества, изразени с прилагателното или съществителното, от което са образувани. Те също са равни на изречения: *вечерея* – ‘настъпва вечерта, свечерява се’; *грубея* – ‘изглеждам груб, ставам груб’; *келешея* – ‘държа се като келеш, имам държание на келеш’, *синджиря* ‘(водата) образува мехурчета като сниджир’. В ОР няма глаголите *грубея* (има *загрубея, позагрубея, огрубея, поогрубея*) и *мъжея* (има *възмъжея* и *повъзмъжея*), няма и другите глаголи от нашия корпус.

На второ място ще посоча глаголите с представка *за-*: *закротя, запапагалья, зауша, зашепя*. Глаголът *запапагалья* означава ‘започвам да се държа като папагал’, глаголите *зауша* и *зашепя* също са със значение на израз: ‘слагам зад ушите’ и ‘вземам в шепи’. Не мога да отмина и

глаголите с представка *под-*: *подмиша*, *подръча* – със семантика, подобна на глаголите *зауша* и *защепя*, т.е. равна на изречение: ‘слагам под мишница’ и ‘хващам под ръка’. Такива глаголи имат право на съществуване в СБЕ, може да ги характеризираме така: хубави са, нали? В ОР няма и шестте глагола. Заслужават внимание и двата глагола с представка *раз-*, чиито съответствия в съвременния български език са с наставка *-на*: *раздебелея*, *разпълнея*. В ОР са дадени глаголите с наст. *-на*: *надебелея*, *понадебелея*, *напълнея*, *понапълнея*. Би могло да се защити съществуването на двата, а и на други глаголи от този вид.

За право на гражданственост може да претендират и причастията на *-ен*, *-ан*, функциониращи и/или като прилагателни, както и глаголите и съществителните, от които са образувани (I.1.a.,1.б.,I.2.): *обоклучен*, *заскален*, *блазиран*, *петносан* и др., както и прилагателните на *-оват*: *бледноват*, *странноват*, *розоват*, *редковат* и др.

5. Да обърне внимание и на съществителните имена. Тук също има богат избор. Бих посочила на първо място „усечените“ съществителни, които печелят с краткостта си и оттам – с икономията в езика. Знаем как Ив. Вазов се изказва за такива думи и сам въвежда редица от тях, вземайки ги от диалектите или измисляйки ги. И аз имам записани три съществителни – *дадене*, *разбег*, *подлизур*, към които може да прибавим и такива като *засипка*, *лъкатушка*, *отбелязка* и др., както и някои прилагателни: *варив*, *гълв*, *жегав*, *припечев*. Горещ привърженик съм и на съществителни на *ост*: *дължимост*, *многост*, *прясност* (в моята извадка). Някои съществителни може да се обяснят с влияние от прежеждания език – думата *оритба* напр. срещнах в книга, превод от чешки. Но идеята ми не е да обяснявам как са се появили, т.е. как са образувани, а да посоча съществуването им.

Не мога да отмина и широкото използване на сложни думи. Впечатлението ми е, че може да се свържат в едно цяло съществителни, прилагателни, наречия: *мореходец*, *мостостроител*, *мястодействие*, *продукторезервоар*, *небостърч*, *велуренолилав*, *избледнелозелен*, *лиси-чоръждив*, *пъстротъкан* и др., В разговорната практика се употребяват често такива сложни имена (и глаголи), особено сред интелегентните личности. Може би това е тенденция, която ще премахне трудните изисквания за писане на сложни думи.

Заклучение

Известна е ролята на говорите на Велико Търново, Ловеч и Габрово за утвърждаването на съвременния български език такъв, какъвто е. И си мисля, че тази роля продължава, имайки предвид творчеството на двамата писатели от Ловеч и Ловешко. Те просто са доловили възможностите и способността на езика да изразява най-различни нюанси и когато няма дума за тях, просто я измислят, стъпвайки на правилата на

граматиката или на вътрешноезиковото си чувство. В подкрепа на това схващане ще посоча следният пример. Банко Банков преиздава най-интересните си произведения в избрани съчинения в 3 тома, като първият е наречен „Нагоре по надолниците“. Попитах няколко души, между които и филолог-журналист, виждат ли нещо необичайно в заглавието. Никой не ми каза, че няма дума *надолниците*, думата е *нанадолниците* (в ОПРБЕ няма *надолниците*, само *нанадолниците*, но има *нагорниците* и *нанагорниците*). Може да приемем това като пропуск, недостатък на речника (каквито не са малко там), но може да бъде и тенденция в развитието на езика. Новите думи се появяват най-напред в езика на отделни лица и по-късно преминават в системата на езика (ако преминат, разбира се). Не можем да отречем, че всеки човек създава нови думи в ежедневния си говор, някой повече, друг по-малко. Да дам пример с езика на Емил Чолаков, който ни предупреждаваше „да шофираме и *пешеходираме* внимателно“ и че ще се *залети* след три-четири месеца. Или наскоро срещнатото няколко пъти наречие *веднагически* в книгата на Изабел Шопова „На изток – в рая“.

Хубаво е понякога човек да се почувства *създател* на своя собствен език, така може би ще пази и националния. Тук боравя само с малък фонд от срещаните (напоследък, като чета, отбелязвам всяка необичайна за мен до сега дума), оказват се многобройни, неологизми за обикновени понятия и явления. Т.е. не визирам имена на предмети и открития, които буквално заливат езика в резултат на научни открития.

Литература

ОПРБЕ: *Официален правописен речник на българския език*. София: Просвета, 2012.

РРОДД: *Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век*. София: БАН, 1974.

ОР: *Обратен речник на съвременния български език*. София: БАН, 1975.

